

el-Mesâilü'l-Müşterake beyne Usûli'd-Din ve Usûli'l-Fıkh

Muhammed el-Arûsî Abdülkâdir

Mektebetü'r-Rüşd, t.y., 349 sayfa.*

Ayşegül YILMAZ**

Usûlü'd-Din ve Usûlü'l-Fıkh ilimleri arasındaki irtibatın ortaya konulması, genelde İslâmî ilimlerin birbiriyle olan ilişkisi bakımından, özelde ise Fıkıh Usûlü'nün konu, gâye ve işlevi açısından büyük önem taşımaktadır. İlk dönemlerden itibaren Fıkıh Usûlü eserlerinde, Kelâmî konuların Usûl'e dâhil edilmesine dâir eleştiriler getirildiği, çoğu zaman bu tenkidi yapanların da bir sebeple Kelâm meselelerine yer verdiği görülür. Kelâmî konuların Usûl ilmindeki bazı tartışmalara doğrudan kaynaklık etmesi, Kelâm'dan arındırılmış, kapsamlı ve anlaşılır bir Usûl eseri yazmayı zor hatta imkânsız hâle getirmektedir. Fıkıh Usûlü ilminin gâyesini ve konusunu unutturacak derecede Kelâmî konulara dalmak savunulacak bir durum değilse de Usûl'deki her bir tartışma konusunun hangi Kelâmî yahut lugavî meseleye dayandığını bilmek, bu ilmin doğru biçimde ortaya konulması için vazgeçilmez olsa gerektir.

Mütekellimînden olan âlimlerin başlattığı anlaşılan Usûl'e Kelâmî konuları dâhil etme geleneğinin, yine Mütekellimîn başta olmak üzere tarih boyunca pek çok âlim tarafından benimsenerek devam ettirilmesinde Mu'tezilî düşüncenin katkısı âşikârdır. Sonuçları Usûl'e ve hatta furû'a kadar etki eden Mu'tezilî iddiâlara cevap vermek isteyen Ehl-i Sünnet ulemâsı, Usûl ilminin sınırlarını aşmak pahasına da olsa Kelâm konularına girmekten ve sözü uzatmaktan çekinmemiştir. Usûlcülerin eserlerinde Kelâmî tartışmalara yer vermesinde; Kelâm sahasında kendi yetkinliğini gösterme, Usûl konularının dayandığı Kelâmî temelleri gösterme, Usûl ilmindeki zayıflığını Kelâm ilmindeki mâlûmâtıyla tamamlama gibi müellife göre değişen muhtemel başka sebepler aramak mümkünse de Mu'tezile'nin görüşlerini çürütme arzusunun diğer bütün gerekçelerin önüne geçtiği âşikârdır. İ'tizâlî düşünceye dayanarak bir takım Usûl meselelerini ele alanlara karşı, Ehl-i Sünnet itikâdına dayalı Usûl'ü yerleştirme ve savunma şeklinde gelişen bu tavır, doğru bir itikâdî anlayış yerleşmeden, doğru bir Fıkıh Usûlü ortaya koymanın mümkün olmadığının kâl (söz) ile olduğu gibi hâl ile de dile getirilmesi demektir.

Rekâbetin, cedelin ve savunma psikolojisinin bulunduğu yerlerde, sınırların aşılma ihtimâli elbette ki yüksektir. Bu durumda "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile

* Eser daha önce Dâru Hâfız tarafından da (Cidde 1410/1990) basılmıştır. Ancak tanıtımda Mektebetü'r-Rüşd baskısı esas alınmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aysegulyilmaz@ibu.edu.tr

Usûlcüleri arasındaki münâkaşa ortamı Fıkıh Usûlü'nün sınırlarının aşılması sonucunu doğurmuş mudur?" sorusu akla gelmektedir. O halde öncelikli olarak, Usûl eserlerinde zikredilen Kelâmî meselelerin -her birinin ayrı ayrı olmak üzere- hakikaten Usûl ilmine dâhil edilmesinin gerekip gerekmediği, Usûl ilmine hizmet edip etmediği, etmişse bu hizmetin nasıl ve ne ölçüde gerçekleştiği sorularına cevap bulmak gerekmektedir. Bunun için her şeyden önce Usûl eserlerinde zikredilen Kelâmî meselelerin titizlikle tespit ve tasnifine ihtiyaç vardır. İşte tanıtım için seçilen eserin önemi, bu noktada ortaya çıkmaktadır. el-Arûsî'nin *el-Mesâilü'l-Müşterake beyne Usûli'd-Din ve Usûli'l-Fıkh* adlı eseri, bahsedilen tespite yönelik ilk modern çalışma olup sahasındaki öncülüğü inkâr edilemez. Daha sonra Hâlid Abdüllatif de bu alandaki çalışmaların yetersizliğini görerek *Mesâilü Usûli'd-Dîn el-Mebhûse fî İlm-i Usûli'l-Fıkh*,¹ adıyla benzer bir çalışmayı, farklı bir tasnifle ortaya koymuştur.

el-Arûsî, eserini kaleme alırken sadece Usûlü'l-Fıkh ve Usûlü'd-Din'in ortak meselelerini zikretmeyi değil, bu konulardaki görüş ve anlayışları açıklığa kavuşturmayı da hedeflemiştir.² Çünkü Usûl eserlerindeki Kelâm konuları çoğu zaman kapalı ve girift bir şekilde işlenmiş, sıradan bir okuyucunun anlaması oldukça güç bir dil kullanılmıştır. Bu bakımdan eser, Usûl eserlerinde zaman zaman kısaca atıflar yapılarak geçilen Kelâmî konuların mâhiyetinin anlaşılmasına da hizmet etmektedir. Aslında yazar, çalışmanın hazırlık aşamasında, Usûl ilminin konusu olmadığını düşündüğü tüm meselelere eserinde yer vermeyi planlamışken Kelâmî meselelerin çokluğu nedeniyle öncelikle bunları derlemeye karar vermiştir. Bunu yaparken Kelâmî meseleleri ve bunların Kur'ân ve sünnete uygun/aykırı olan delillerini ortaya koymayı ve doğruluğunu/yanlışlığını değerlendirmeyi amaçlamıştır.³ Yazarın, yaptığı değerlendirmelerde genellikle selef ve özellikle de İbn Teymiyye tarafında yer aldığı görülür.

Yazar, eserin giriş kısmında, ele aldığı konunun önemine, eseri telif sebeplerine değindikten sonra, Fıkıh Usûlü ilminin tedvin tarihinden kısaca bahsetmektedir. Bu kısa tarihçe, Usûl ilmine Kelâmî meselelerin kimler tarafından, niçin ve nasıl dâhil edildiğini görmek bakımından gerekli ve isâbetlidir. el-Arûsî bu bölümde, Fıkıh Usûlü eserine Kelâm meselelerini -ehl-i sünnetten Usûlcülerin geleneğine aykırı davranarak- ekleyen ilk Usûl müellifinin Bâkılânî olduğunu, bunu da muhtemelen Mu'tezile'ye cevap vermek için yaptığını belirtir. Ona göre sonraki Mütakellimîn usûlcüler, Bâkılânî'nin açtığı bu yoldan gitmiştir. Bâkılânî'den önce, Muhammed b. Abdillâh el- Cübbâî (v. 303) ve Abdüsselâm b.

¹ Hâlid Abdüllatif Muhammed Nur Abdullah, *Mesâilü Usûli'd-Dîn el-Mebhûse fî İlm-i Usûli'l-Fıkh*, Medine, 1426.

² Muhammed el-Arûsî Abdülkâdir, *el-Mesâilü'l-Müşterake beyne Usûli'd-Dîn ve Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'r-Rüşd, t.y., s. 5.

³ el-Arûsî, s. 7.

Abdivehhab el- Cübbâi (321), Mu'tezile'nin itikâdî görüşlerine uygun Usûl tedvininde bulunmuşlardır.⁴

Eserde konuların sıralanışına bakıldığında, Kelâmî meselelerin Usûl eserlerindeki tertibe uygun olarak dizilmeye çalışıldığı görülür. Yazar, çoğu zaman, ele alınan konunun Usûl eserlerinde hangi başlıklar altında zikredildiğini belirtmeyi de ihmâl etmez. Eserde 57 Kelâmî mesele, herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmadan sıralanmıştır. Bunlardan ilki "Zann ifâde eden şey, delil olarak adlandırılır mı ve fikhî meselelerin delâleti zannî midir?" problemi; sonuncusu ise "Deliller eşit ve denk olur mu?" meselesidir. Kavram bazında bir sınıflama yapmak gerekirse bu meselelerin başlıca, delil, ilim, imân, nazar ve istidlâl, ilk vacib, husûn-kubuh, mübah, hikmet, hüküm, sıfat, fiil, emir, irâde, kudret, teklif, sebep, kelâm, hitâb, illet, maslahat, ictihad ve hakikat terimleriyle ilgili olduğu söylenebilir. Eserdeki meseleleri Fıkıh Usûlü konuları çerçevesinde -delil, hüküm, delâlet şekilleri, ictihâd gibi- birer üst başlık altında tasnif ederek mevcut sıralarını bozmadan dizmek de mümkün olduğu halde, yazarın tercihi bu yönde olmamıştır. Muhtemelen yazar, doğrudan Usûl ile ilgisini kurmakta ve bir Usûl başlığı altında yer vermekte zorlandığı bazı tâli meseleler nedeniyle konuları tasnif etmeden ardına sıralamayı uygun görmüştür.

el-Arûsî, ihtilâflı bir meseleyi ele alırken öncelikle tarafların görüşlerini temsil edebilecek meşhur âlimlerin görüşlerine yer vermektedir. Bunu yaparken genellikle Şî'î ve Hâricî fırkaların görüşlerini zikretmez. Yazar, kendi desteklediği görüşü, mümkün olduğunca, meşhur âlimlerin görüşlerini naklederek teyid etse de bazen eserin hacmini artırmamak adına delil olarak en kuvvetli ve açıklayıcı bulduğu tek bir âlimin görüşüyle yetindiği de vâkidir.⁵ Zikrettiği delillerden hangisini kuvvetli veya zayıf bulduğunu, hangi görüşü desteklediğini belirtmekten de çekinmemiştir.

Örneğin yazar, 15. sırada ele aldığı "Şer'î hüküm yalnız Şâri'in sâbit kıldığı ve haber verdiği midir, yoksa aklın sıhhatine hükmettiği şey de ona dâhil midir?"⁶ meselesinde, bu konunun Usûl eserlerinde hangi başlık altında işlendiğini hatırlatmakla söze başlar. Ardından, bu hususta ihtilâfa düşmüş iki ana grup (Mu'tezile ve Eş'arî) üzerinden tartışmayı yürütür ve tarafların delillerini ortaya koyar. el-Arûsî, aslında bu meselenin tâli bir mesele olduğunu ve tartışmanın temelini "Emredilen şey sadece akılla mı bilinir, şer' yalnızca onu açığa çıkaran mıdır; yoksa şer' ile mi bilinir?" problemine dayandığını belirtmektedir. Görüşlerin takdimi esnâsında Kadı Abdülcebbar'dan, Hanefî Usûl eserlerinden, Karâfî'den

⁴ el-Arûsî, s. 12.

⁵ el-Arûsî, s. 8-9

⁶ el-Arûsî, s. 97-100

alıntılar yapan yazar, meseleye son noktayı İbn Teymiyye'den naklettiği cümlelerle koymaktadır.⁷

Kitabın sonunda, matbû' ve el yazması 128 eserden oluşan bir bibliyografya yer almaktadır. Ele alınan konunun tabiatı gereği, yararlanılan kaynakların çoğu klasik Usûl eserleridir.

Eserde, konu elverdiğince, kolay bir üslûp ve açık bir dil tercih edildiği görülür. Amaç Usûl eserlerinde zaman zaman kapalı bir dille ele alınan meseleleri açıklığa kavuşturmak olduğundan, el-Arûsî dildeki sâdeliğe itinâ göstermiş, kelâmcıların kullandığı terimleri mümkün olduğunca kullanmamaya çalışmıştır.⁸

Genel olarak bakıldığında *el-Mesâilü'l-Müşterake* adlı bu eserin, Usûl-Kelâm ilişkisini somut olarak görme bakımından önemli bir katkı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak eserde, 57 farklı ve derinlikli meseleyi toplamanın getirdiği bazı olumsuzluklardan kaçınmak mümkün olmamıştır. Bunların başında, meselelerin özet biçimde ele alınması, konu hakkındaki görüş ayrılıklarının ve tarafların delillerinin tamamına yer verilmemesi gelmektedir. Yazar, her bir meseleyi, bütün yönleriyle ortaya koyacak derecede ayrıntıya girmemiş/girememiş, belli ki bunu da amaçlamamıştır. Belki de bu tavrın bir sonucu olarak genellikle Mu'tezilî ve Eş'arî taraflar üzerinden yürütülen tartışmaları aktarırken yazar, her iki tarafta da kendi ekolüne muhâlif görüşler bulunmasına rağmen, sık sık genelleme yapmıştır. Mezhep içinde farklı görüşler bulunduğu bilindiği halde, çeşitli meselelerde Hanefîlerin, Mu'tezile tarafında zikredilmesi de bu genellemelere bir örnektir.

Daha önemli bir diğer eleştiri noktası ise eserin sonunda yazara âit bir değerlendirmenin yokluğudur. Usûlü'd-Din ve Usûlü'l-Fıkh'ın 57 ortak meselesini tespit etmenin, her iki ilim dalı –özellikle de Fıkh Usûlü- açısından sonucu ve alana katkısı ne olmuştur? Bu iki ilim, hangi noktalarda niçin birleşmiş, birbirine nasıl bir etkileşimde bulunmuş, bütün bunlar teoriye ve pratiğe nasıl yansımıştır? Elde edilen veriler ışığında İslâmî ilimler genelinde ve itikad-amel bütünlüğü açısından nasıl bir değerlendirme yapılabilir? Esâsen okuyucu, zikredilen 57 ortak meseleyi, yazarın bu değerlendirmesini duymak ve kendisi de bir kanaate ulaşmak için okuyacaktır. Dolayısıyla eser hakkında yapılabilecek belki de en önemli tenkit, mevcut verilerden ulaşılan sonuçların derlendiği bir değerlendirme bölümünün bulunmayışıdır.

Son olarak el-Arûsî'nin *el-Mesâilü'l-Müşterake*'si niçin okunmalıdır yahut okuyucuya ne kazandırır, sorusunu şöyle cevaplamak mümkündür: Eseri okuyan kimse her şeyden önce, 57 farklı kelâm meselesi hakkında genel bir malûmat

⁷ el-Arûsî, s. 97-100.

⁸ el-Arûsî, s. 21.

edinmenin yanı sıra bu meselelerin usûl ilmiyle nasıl ve niçin irtibatlandırıldığı hakkında fikir edinecek ve Usûl ilminin usûlünü (asıllarını) ve usûl-kelâm ilişkisini anlama yolunda mesâfe katedecektir. Diğer taraftan eserde zikredilen her başlık, müstakil ve ayrıntılı biçimde çalışılması gereken önemli problemler içermekte olup Usûl araştırmacıları için yeni araştırma konuları olmaya namzettir. Nitekim bu eseri tanıtma ihtiyacı duymamızın sebeplerinden biri de ele alınan meselelerin her birini, bu alana ilgi duyan araştırmacılara yeni çalışma konuları olarak önermektir.